

NYELVPOLITIKA MINT AZ IDENTITÁSKÉPZÉS ESZKÖZE

LÓRINCZ ANDRÁS

Előadás a Délkelet-Európa Kutatóintézet, *Európa nyelvi és kulturális sokszínűsége* című konferenciáján – 2011. december 8-án az ELTE-BTK Történeti Intézetben.

Kulcsszavak: nyelvpolitika, kin-state, host country, identitás

Az európai nacionalista mozgalmak törekvései és célkitűzései között elsődleges a nemzeti identitás kifejeződése és megőrzése. Ennek során az anyanyelv különböző szereppel bírhat. A nemzeti identitás és nacionalizmus viszonylatában betöltött szerepének vizsgálata során azonban a nyelv eltérő relevanciával jelenik meg. Találkozhatunk olyan identitáspolitikákkal, amelyben az anyanyelv kérdése jelentéktelen vagy egyáltalán nem kap szerepet. [I.] Esetükben a közösség összetartó erejét más jellemzők adják. Ilyen például a mai skót nacionalizmus is. A skót nemzeti kérdésnek a nyelvi kérdés és a hagyományok ugyanis csak felszínes részei. A nacionalista követelések sokkal inkább a gyakorlatiasabb intézményi, elszámoltathatósági és politikai kérdéseket érintik. A skót példához hasonló megoldások Európában (ilyen még például a moldáv nyelv szerepe Moldáviában) csak elvétve fordulnak elő, hiszen a nacionalista politikai elitek felismerték, hogy az azonos nyelv használata közösségalkotó, s a nemzeti-etnikai kisebbségek mozgalmi számára pedig a regionális identifikáció magasabb szintjének elérésében nélkülözhetetlen tényező. Azon mozgalmak, amelyek esetében a nyelv szerepe kiemelkedő [II.], a közösségteremtés során a nyelv a másoktól való különbözősége kifejezésének eszköze. Ezen mozgalmakon és kisebbségi törekvéseken belül elválaszthatunk olyanokat, amelyekben a nyelv szerepe kizárólagos [II.1.], illetve olyanokat is, ahol a nyelv mellett más tényezők is megtalálhatóak [II.2.]. Az előbbi esetében gyakorlatilag a nyelvi kisebbségek ügye jelenik meg (ilyen az elzásziak modern identitása, amely sem a franciával, sem a némettel nem azonos, illetve a sziléziai, amely újabban szintén eltávolodik mind az anyaország és a befogadó állam többségi identitásától). Ugyanakkor az állami képviselők úgy tekintenek e mozgalmakra, hogy a tisztán nyelvi kérdésekhez kapcsolódó autonómia-törekvések mögött valójában jól megfontolt politikai szándékok húzódnak meg. Azon mozgalmak esetében, ahol a nyelv csak egy szegmense az identitás-megőrzés eszköztárának, ott a nyelvi kérdés a nacionalista mozgalmak olyan kulcskérdésévé vált, ahol valódi kommunikációs eszköz helyett inkább az identitás egyik szimbólumává lett. Természetesen a nacionalista törekvések eltérő sikerrel képesek a nyelvet sajátos instrumentumként hasznosítani (ez könnyen belátható, ha összehasonlítjuk a nyugat-európai kelta kisebbségek és a közép-kelet-európai kisebbségek mozgalmainak kapcsolatát a nyelvhasználat kérdésével). Említésre méltó még, hogy a nyelv bizonyos esetekben a mesterséges identitások kialakításának eszköze is lehet [II.2.a]. (Ilyen a gyakorlatilag kihalt nyelvnek számító korni (cornwalli) nyelv újjáélesztése is, amely a régióba 20-30 éve betelepült angolok autonómia-törekvéseinek köszönhető.)

Ugyan az nem egyértelmű, hogy az identitás az önálló nyelv meglétének függvénye, mégis kétségtelenül létező félelem, hogy a nyelv elvesztésével a hagyományok egy része is elvesz. Az európai nemzeti-etnikai kisebbségi mozgalmak, illetve az egyes államokban kialakított nemzetstratégiák céljai között így kiemelt helyen állnak a nyelv megőrzésére irányuló kezdeményezések. Ennek a során a kisebbségi mozgalmak a nyelvet elsősorban a más népcsoportoktól való elkülönülés kifejezésére használják, a természetes vagy mesterséges nyelvhasználatbeli különbségek kihangsúlyozásával. (Anyaállammal rendelkező kisebbségek esetén ez a kapcsolatok előremozdításában is közrejátszhat.) Míg az anyaállami politikák szándéka az együvé tartozás kifejezése, az esetleges különbségek ignorálásával.

E két – egymással ellentétes – nyelvpolitikai felfogást leginkább a bosznia-hercegovinai politikai küzdelmek és a Németország által külföldön szorgalmazott megoldások illusztrálják a legjobban. Míg előbbi esetében egy olyan többszereplős politikai teret találunk, amelyben az egyes elemek centrifugális dinamikájukkal a rendszer fragmentációját okozzák, addig az utóbbinál éppen az egységes stratégia céljai okozzák a rendszer elemei közötti kapcsolat erősödését. Bár a két ország eltérő történelmi hagyományokkal, nemzetépítési folyamattal és regionális szereppel bír, mégis ugyanabban a tágabb értelemben vett politikai, jogi, társadalmi, kulturális és gazdasági térnek a részesei, amelynek alapját a demokratikus és európai értékek elfogadása jelenti.

Manapság Bosznia-Hercegovinában az ország államalkotó nemzetei (szerb, horvát, bosnyák) a vallásban és történelmi tapasztalatban gyökerező különbségekből fakadó ellentéteiket a nyelv segítségével mélyítik el. A horvát és bosnyák identitás kialakításának állomásai a vallás és a nyelv, valamint a többi (leginkább a szerb) néptől eltérő etnicitás elismerése voltak. Az identitásnak pedig – mint a birodalmi létben a túlélés eszközének – a nyelv alapvető szimbolikus elemévé vált a térségben. Leginkább szemléletes a bosnyák nyelv jelenkori története: a bosnyák, mint önálló nyelv hivatalosan az 1970-es évektől létezik. Napjainkban a török birodalom 450 éves jelenléte által hátrahagyott nyelvi üledéke, a török és arab jövevényszavak újra divatba jönnek, mindezzel pedig az önálló bosnyák identitás erősödik. Hasonlóképpen érvényesülnek manapság az önálló montenegrói nyelv létjogosultságáért folytatott erőfeszítések Bosznia déli szomszédjában. A Jugoszlávia fennállása idején hivatalosnak nevezett lingua franca, a szerbhorvát nyelv beszélői bár kölcsönösen megértették egymást, mára dialektusainak többségét politikai okok miatt önálló nyelvként értelmezik. Manapság az Európai Unió is, költségkímélés okán, az egy nyelv koncepcióját támogatná, de a horvát csatlakozást követően a horvát lesz a szervezet hivatalos nyelveinek egyike és ezt felülvizsgálni csak a többi nyugat-balkáni ország csatlakozása után lesz lehetőség. Addig pedig marad az önálló ország – önálló nyelv felfogás...

Ettől a koncepciótól lényegesen eltér az a politikai szándék, ami a német külpolitika, nemzetstratégia és nyelvpolitika összehangolásával született meg az 1990-es évek elején. Berlin szempontjából a német nemzet definiálása egyszerre politikai és kulturális kérdés. Németországon kívül a származásból (ethnicity, Volkszugerhörigkeit), az állampolgári viszonyból (citizenship, Staatsbürgerschaft) és a nemzeti kisebbségi létből (nationality, Staatsangehörigkeit) kialakult identitások és lojalitások egymással konfliktusban álltak. Ezek feloldására tett kísérletek közül a nyelvet is központi kérdésként értelmező mai kin-state politika erőszakmentes és hatékony eszköz. Az egymástól térben, történelmi tapasztalatban és jogállásban eltérő jellemzőkkel rendelkező német kisebbségek nyelvi karakterisztikája is heterogén. A német állam ugyanakkor oktatásra és kulturális ügyekre szánt anyagi támogatásaival minden külföldi német kisebbség anyaországgal való kapcsolatainak javításában segít. Ennek során a gyakorlatban tanárok, közszolgálati viszonyban tevékenykedő nyelvtudósok, német nyelvű egyetemi kurzusok, tanulmányutak, német kulturális intézetek, egyesületek újságok, televíziók és rádiók közvetlenül, az egész német kisebbségi régió pedig közvetetten részesülhet a támogatásokból. A nyelv így valódi közvetítő kapocsá válik az anyaország és a külföldi kisebbségek között az egyesítő irányú nemzetpolitika következményeként, elősegítve a németajkú népcsoportok helyben maradását az európai és közép-ázsiai országokban. Ebben a folyamatban a német külpolitika az Európai Unió alapelveivel áll összhangban: az osztott szuverenitás, a regionális együttműködés, a határok leépítése és a mozgás szabadsága mind egy nagyobb, egységesülő térben való létezését teheti könnyebbé. Az európai értékek mentén kialakított, harmadik országok régióira irányuló német nyelvpolitika a különbözőségek kiemelése helyett az együttműködés lehetőségeire koncentrál.

A délszláv és a német nyelvpolitikák példái jól tükrözik, hogy a nyelv eszközt a nacionalista politikák önépítés és az elkülönülésből kifejlődő identitásképzés céljából alkalmazzák, míg ugyanaz a nyelv az anyaállam határon túli politikájában az összetartozás szimbólumát jelentheti. Az anyaállamok beavatkozása pedig kettős eredményt hozhat: felerősítheti a befogadó államban lévő csoportellentéteket, ugyanakkor a német gyakorlathoz hasonló kin-state politikák megszilárdíthatják a regionális együttműködést.

*

www.southeast-europe.org
dke@southeast-europe.org

© DKE 2011